

СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ ГЕНДЕРНОЇ ОСВІТИ У ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ УКРАЇНИ

Статтю присвячено проблемам інтеграції Гендерних знань у систему змісту вищої освіти України. Проаналізовано етапи розвитку гендерних досліджень, розглянуто науково-методичну базу впровадження гендерної освіти та зазначено заходи, необхідні для її розвитку

Актуальність дослідження. На сьогодні в світі загалом, і зокрема в Україні, гендерні дослідження викликають певну зацікавленість вчених і суспільних діячів. Українська держава на сучасному етапі зазнає глибоких демократичних перетворень. Реформи, що проводяться в усіх сферах соціального життя українців, спрямовані на формування і розвиток демократичної держави, в якій людина має пріоритетну цінність, а ідея гендерної рівності є невід'ємною частиною життя нашого суспільства.

Після проголошення незалежності Україна прийняла ряд законодавчих актів і приєдналася до низки міжнародних документів. А саме: серед 189 країн - членів ООН, які брали участь в Саміті Тисячоліття, вона прийняла Цілі Розвитку Тисячоліття і, підписавши Конвенцію «Про ліквідацію всіх форм дискримінації жінок», взя-

ла на себе обов'язки до 2015 р. досягнути гендерної рівності (гендерне забезпечення розвитку, прогресу і справедливості - третя за значенням мета з восьми цілей розвитку третього тисячоліття, затверджених Організацією Об'єднаних Націй). Це стало одним з програмних завдань українського уряду, який взяв на себе відповідальність за їх досягнення. Принцип рівноправності жінок і чоловіків у всіх сферах життя проголошено у Конституції України (Основний Закон, ст. 24) та цілому ряді міжнародних документів з прав людини. Ратифікувавши міжнародні договори про права та свободи особистості, підсумкові документи IV Всесвітньої конференції щодо становища жінок (Пекін, 1995), Верховна Рада України 12 липня 1995 р. прийняла постанову «Про рекомендації учасників парламентських слухань щодо реалізації в Україні Конвен-

ції ООН «Про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок», де зазначається, що Україна зобов'язується здійснювати політику включення жінок до усіх процесів сучасного суспільства, залучати їх до розроблення і прийняття економічних, політичних, соціальних та правових рішень, підвищувати роль жінки у національному, культурному соціально-економічному, духовному розвитку суспільства та у процесі державотворення. 8 жовтня 2005 р. Президент України В. Ющенко підписав Закон «Про забезпечення рівних прав і можливостей чоловіків і жінок», яким передбачено забезпечити рівні можливості чоловіків і жінок в різних сферах життєдіяльності. Також одним з аспектів Болонської конвенції, до якої приєднується Україна, є зменшення Тендерної нерівності.

Підписання цих документів означає, що Україна визнає факт тендерної асиметрії в українському суспільстві і бере на себе відповідні зобов'язання з її ліквідації.

Постановка проблеми в загальному вигляді. Пріоритети розвитку людини як особистості, її прав, проголошені Україною, вимагають глибокої трансформації суспільної свідомості, зокрема усталених тендерних стереотипів і змісту тих навчальних дисциплін, що впливають на формування цих стереотипів. Очевидно, що усвідомлення українським суспільством об'єктивних змін у тендерних відносинах уповільнюється через недосконалість відповідної системи набуття знань у цій сфері. Здійснення корекції та приведення тендерних стереотипів у відповідність із сучасним рівнем розвитку суспільства великою мірою покладено на навчальні заклади, а це залежить від розроблення спеціальних навчальних програм, методичних посібників, а також відповідних змін у професійній підготовці викладачів, у системі підвищення кваліфікації педагогів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Доволі актуальним напрямом для України є публікація літератури з тендерної тематики, розроблення і запровадження нових методик освіти. Є спроби написання вузівських посібників, підручників, монографій і тренінгових матеріалів. Зокрема: посібники «Вступ до тендерних досліджень» (2001 р.) І. Жеребкіної, «Гендерна педагогіка» (2003 р.) В. Кравця; монографії: «Гендерна політика в Україні» (1999 р.) Т. Мельник, «Гендерна демократія - стратегія XXI століття» (2000 р.), «Минуле заради майбутнього» (1998 р.) Л. Смоляр, «Гендерні аспекти державної служби» (2002 р.) за ред. Б. Кравченка, «Жінка: самореалізація в сім'ї і суспільстві (Тендерний аспект)» (1999 р.) Н. Лавриненко, «Дискурс модернізму в українській літературі» (1997 р.),

«Фемінізм» (2002 р.) С. Павличко, «Femina Melancholica: стаття і культура в тендерній утопії Ольги Кобилянської» (2002 р.) Т. Гундорової, «Жіночий простір (феміністичний дискурс українського модернізму)» (2003 р.) В. Агеєвої, а також низка колективних збірників «Гендерні студії: освітні перспективи» (2003 р.), «Гендер і культура» (2001 р.), «Гендерна перспектива» (2004 р.), «Основи теорії тендеру» (2004 р.), «Жіночі студії в Україні: Жінка в історії та сьогодні» (1999 р.) та ін. Дуже важливими для структурування тендерного дискурсу української гуманітаристики є статті та есе письменниці і філософа Оксани Забужко. Грунтовні дослідження гендерної системи в Україні здійснюють також окремі вчені, науковий доробок яких отримав визнання не лише у нас, але й за кордоном (Р. Лавриненко, О. Маланчук-Рибак, М. Богачевська-Хом'як, М. Рубчак, О. Луценко тощо).

Екскурс в історію розвитку тендерних досліджень. Гендерні дослідження в Україні розпочалися на самому початку 90-х років ХХ ст. переважно літературознавцями, літературними критиками та соціологами. Певною точкою відліку можна вважати семінар з феміністичної критики, започаткований 1991 р. при Інституті літератури НАН України Соломією Павличко (діяльність семінару з активною публікацією матеріалів тривала до 1998 р., коли було створено Центр Тендерних Студій, який об'єднав фахівців з різних галузей гуманітарного знання). Це був початок так званої *першої стадії розвитку жіночих досліджень*, що тривала до 1995 р. і мала на меті «нагромаджувати знання про жінок» [1, 506], і тому виникли жіночі студії, дослідницькі та освітні напрями. Також у 1993-1995 рр. відбувалися конференції таких жіночих організацій, як Жіноча Громада, Спілка жінок України, Союз Українок. Завданням цих конференцій були презентації перших наукових досліджень, обмін інформацією, пошук наукового середовища і формування тісних контактів науковців та активістів. Саме матеріали цих конференцій і стали фундаментом подальших досліджень з тендерної проблематики.

Друга стадія - стадія інституалізації жіночих і гендерних досліджень (1995-2002 рр.) була пов'язана з розвитком глобалізаційного процесу, а також підвищеною увагою міжнародних структур до жіночої проблеми. В Україні ж цей період позначився інтеграцією жіночих досліджень у систему вищої освіти, створенням навчальних програм з тендерних проблем. На цьому етапі ставиться під сумнів вся ідеологія вищої освіти. Йдеться насамперед про зміст навчальних курсів і структуру та методи самої освіти. Традиційна освіта має з цього погляду багато мінусів. А саме -

вона акцентує увагу на явних біологічних відмінностях між чоловіками і жінками, що «в практиці обертається універсалізацією і закріпленням соціально сконструйованих відмінностей, серед яких домінує маскулінний стандарт патріархальної культури» [2, 6]. *Навчальні програми* створено з «чоловічої» перспективи, «досвід жінок» розглядається як девіантний, система організації науки є ієрархічною, освітній системі притаманні схильність до змагання, індивідуалізм. При спробах почати викладання тендерних питань у нашому суспільстві виникли деякі труднощі. Це *по-перше*, невизнання чоловіками наявності гендерних проблем, адже саме чоловіки перебувають при владі і приймають рішення; *по-друге*, слов'янський менталітет, який традиційно ставить жінок на другий план; *по-третє*, відсутність кваліфікованих фахівців, викладачів. Як наслідок, головним механізмом становлення тендерних досліджень цього періоду стали центри жіночих і тендерних досліджень. Більшою мірою вони були орієнтовані на університетське середовище, надаючи курси, семінари з фемінізму та тендерної рівності, курси післядипломної освіти, можливості тендерних досліджень, проектів і програм, пов'язаних із суспільними організаціями, які відстоюють права жінок. Одним із таких завдань є підготовка широкого кола фахівців (учені, юристи, психологи, журналісти, педагоги), які здатні вплинути на тендерні уявлення суспільства.

Виклад основного матеріалу. Такі центри гендерних досліджень виникають у різних регіонах України. Зокрема, в Києві (1995 р. - Всеукраїнський жіночий центр інформації і соціально-економічної адаптації, інформаційно-консультативний жіночий центр, Дослідницький центр української преси, 1996 р. - Київський Інститут тендерних досліджень, Київський науково-освітній тендерний центр, Центр гендерних студій при Інституті літератури НАН України); Харкові (1994 р. - Харківський центр тендерних досліджень, Харківський центр жіночих досліджень), Одесі (1994 р. - Одеський науковий центр жіночих досліджень), Львові (1999 р. - Науково-дослідний центр «Жінка і суспільство»), Сумах (1998 р. - Сумський Тендерний Центр), Тернополі (2002 р. - Центр тендерних студій при Тернопільському державному педагогічному університеті ім. В. Гнатюка), Миколаєві (2001 р. - Науковий центр тендерних досліджень при Миколаївському педагогічному університеті), Херсоні (2000 р. - Херсонський обласний ресурсний тендерний центр) та ін.

Існуючи головним чином за підтримки заходних фондів, зокрема Міжнародного фонду «Відродження», такі організації зустрічають-

ся з низкою проблем, головною з яких є неузгодженість і брак власних ресурсів. Необхідність об'єднання зусиль науковців, «гостра потреба в координації спільних заходів, спрямованих на формування та розвиток тендерних студій в Україні є і найактуальнішою проблемою їх подальшого існування, і успішного розвитку» [3, 4].

Оскільки *практично всі дослідницькі гендерні центри створено при вищих навчальних закладах*, одним з основних типів їх діяльності стало розроблення курсів з тендерної проблематики. Спочатку це були авторські курси (1993 р. Міністерством освіти і науки України затверджено першу авторську програму з тендерної проблематики). Згодом дослідники з жіночих студій починають розробляти спецкурси, які запроваджуються у ВНЗ і стають складовою частиною навчального процесу. Починаючи з 2000 р. спільними зусиллями практично всіх тендерних дослідницьких центрів було розроблено базовий курс «Основи теорії тендеру», програму якого було схвалено і рекомендовано Міністерством освіти і науки України в липні 2003 р. Важливим моментом було те, що стержнем формування цього курсу була «ідея комплексного міждисциплінарного тендерного підходу, кросекторальності тендерної проблематики і можливості гнучко трансформувати даний курс залежно від рівня акредитації, спеціалізації, профільності навчального закладу» [4, 93].

За теперішнього часу спеціальні курси з тендерної проблематики читають у незначній кількості вищих навчальних закладів. Досить часто їх форма і зміст є калькою з моделей освіти країн Близького і Дальнього зарубіжжя без відповідного аналізу й урахування української специфіки. Саме відсутність навчальних і науково-методичних матеріалів з тендерного напрямку, на думку багатьох викладачів, гальмує процес впровадження тендерної складової у вищих навчальних закладах України і є однією з причин повільного становлення інфраструктури гендерного знання у вищій школі. З метою їх впровадження у навчальний процес вищої школи Міністерством освіти і науки України в березні-травні 2004 р. було організовано та проведено Всеукраїнський конкурс навчальних програм з тендерної проблематики, завданням якого було визначити рівень поширення тендерних знань у вузах України, дати їм науково-методичну оцінку з урахуванням сучасних наукових і методичних вимог до рівня тендерних знань. В результаті було видано «Хрестоматію навчальних програм з проблем гендерного розвитку» [5], до якої увійшли навчальні програми з гендерних проблем у праві, соціології, економіці, медицині і тощо. Особливу увагу приділено поширенню тендерних знань у

галузі психології та педагогіки. Унікальність цієї хрестоматії в тому, що вперше в Україні в одному виданні було надруковано навчальні програми широкого тендерного спектру, що, зрозуміло, не може не вплинути на подальшу інтеграцію тендерної освіти до вищої школи.

Очевидною є *проблема* дефіциту кадрів, відсутня їх підготовка та перепідготовка з цієї проблематики. Адміністрація вищих навчальних закладів остерігається вводити новий навчальний курс. Крім того, досить усталеним залишається в суспільстві стереотипне упередження до тендерної проблематики як до надуманої, малозначимої та потенційно непотрібної. І хоча таке ставлення заперечується дослідженнями і опитуваннями, що проводяться серед молоді, перебороти консерватизм і адміністрування у ВНЗ ще досить складно. Ставлення адміністрації варіюється від позитивного до байдужого. Як правило, введення спецкурсу до навчального плану залежить як від наполегливості лектора, так і від прихильності керівників ВНЗ, завкафедрою.

Курси з тематики, пов'язані з гендерними студіями, викладаються в Київському національному університеті ім. Т. Шевченка (зокрема, «Гендерна система ХХ ст.» (соціологія) - автор Л. В. Малес, «Жіноча преса: тендерні аспекти» (журналістика) - автор Н. М. Сидоренко, «Жінка в науці та освіті України ХІХ-ХХ ст.» (історія) - автор М. Г. Палієнко та ін., у Національному університеті «Кієво-Могилянська академія» («Теорія і практика тендерних досліджень у суспільстві» (політологія) - автор Л. В. Гонюкова, «Гендерні дослідження в соціології» (соціологія) - автор С. М. Оксамитна), у Сумському державному педагогічному університеті («Гендер. Образованіє. Культура», «Гендерна педагогіка» (педагогіка) - автор Л. О. Булатова, історія жіночого руху України» (історія), «Гендерна соціалізація» (психологія) - автор О. А. Луценко), Харківському національному університеті («Феміністська теорія» (філософія) - автор І. А. Жеребкіна, «Жінка в культурі» (культурологія) - В. А. Суковата), Сімферопольському державному університеті («Гендер і права людини» (правознавство) - автор Т. А. Сенюшкіна) та в інших навчальних закладах України. Здебільшого ці курси є вибірковими (elective) для студентів, у переважній більшості випадків їх відвідують дівчата. Для порівняння: в шведських університетах, наприклад, кожен студент зобов'язаний прослухати один з тендерних курсів. Відповідні дисципліни все ще не стали інтегральною складовою системи гуманітарної освіти в Україні. Гендерні студії не мають державних освітніх стандартів і не затверджені як автономний напрям у науці.

Недостатньо робиться для того, щоб інтегрувати тендерні курси в програму вищої школи як обов'язковий елемент і підтримувати їх розвиток.

Важливою складовою інституалізації тендерних курсів і включення тендерної складової в структуру вищої освіти стало проведення *експертиз програм, підручників і посібників*. Основним завданням тендерної експертизи навчальних програм є перевірка дотримання принципу рівноправності статей через адекватне відображення у навчальному матеріалі досвіду як чоловіків, так і жінок, заохочення їхнього рівноправного співробітництва та взаємної поваги. У «Пекінській платформі дій» зазначається: «навчальні програми і матеріали багато в чому мають, як і раніше, тенденційний у тендерному відношенні характер і рідко враховують конкретні потреби дівчат та жінок. Це призводить до закріплення традиційних функцій жінок і чоловіків і обмеження можливостей жінок у саморозвитку як повноправних і рівних партнерів у суспільстві. Нерозуміння тендерних питань працівниками сфери освіти всіх рівнів поглиблює наявну нерівність між чоловіками та жінками, посилюючи дискримінаційні тенденції і принижуючи почуття власної гідності дівчат» [6]. Подолання такої освітньої практики, розроблення недискримінаційних підходів до освіти та професійної підготовки потребує комплексних заходів, серед яких важливе місце посідають розроблення рекомендацій щодо підготовки програм, підручників і навчальних посібників, вільних від стереотипних уявлень про роль чоловіків і жінок у суспільному житті та власне підготовка таких програм [7]. Саме тому у 2001 р. зусиллями фахівців Академії педагогічних наук та Київського національного університету ім. Тараса Шевченка було проведено експертизу нормативних курсів і навчальних програм соціально-гуманітарного циклу цього університету. Під час експертизи було застосовано такі принципи тендерного аналізу: включення сфери тендерних відносин до предметної галузі дисципліни як частини об'єкта чи окремої теорії середнього рівня, забезпечення повноти об'єкта шляхом вивчення не лише публічної сфери, а й повсякденності як традиційно жіночого життєвого світу, висвітлення гендерного аспекту в тематичних блоках програми, змістовно пов'язаних із розвитком тендерних відносин, обґрунтованість, системність, повнота і логічна послідовність дотримання у програмі тендерної тематики. Висновки і рекомендації, зроблені фахівцями, стали основою методичних розробок Науково-методичного центру Міністерства освіти і науки України.

Водночас, незважаючи на розпочаті інноваційні перетворення у галузі демократизації і гу-

манізації національної системи освіти, питання інтеграції тендерної освіти студентів вищих закладів ще не знайшло свого належного науково-теоретичного пояснення і відповідного методичного забезпечення. Це пояснюється недостатньою обґрунтованістю самих концептуальних завдань тендерного підходу як нової методології наукових досліджень у галузі психології і педагогіки вищої школи, а також інерційністю ідей застарілої парадигми професійного виховання психолого-педагогічних кадрів для сучасної освітньої галузі, в межах якої було розроблено чинні навчальні плани та програми, написано низку підручників і посібників. Подоланню означеної суперечності сприятимуть дослідження з тендерної проблематики, зокрема ті, що розкривають сутність і методологію тендерної освіти, шляхи, умови і засоби її інтеграції у професійну підготовку студентів вищих закладів національної системи освіти.

У цілому, коло гендерних дослідників і викладачів не можна назвати багаточисельним, але його ряди постійно поповнюються, оскільки зацікавленість до тендерних студій зростає з боку молоді (особливо студенток). Пишуться курсові та дипломні роботи для отримання ступенів бакалавра та магістра. Вже є кандидатські дисертації з тендерної проблематики в галузі історії, літератури, соціології, педагогіки, психології, права.

Проте можливості для публікації оригінальних авторських розвідок і перекладів класичних праць з феміністики та гендерології в Україні досить обмежено. За винятком «Гендерних досліджень» (російськомовного і доволі тенденційного видання Харківського Центру Гендерних Досліджень), в Україні на цей час не маємо жодного серйозного, який міг би претендувати на роль наукового часопису з тендерних чи жіночих студій. Маємо декілька тематичних номерів львівського журналу «І», в якому пропонується широкий спектр студій, що репрезентують різні етапи та напрями феміністичної думки - ідеології, теорії та методології дослідження.

Перспективи подальших досліджень.

Отже, для розвитку тендерної освіти потрібно збільшити кількість видань з тендерної проблематики, а також публікацій українською мовою,

адже саме така література важлива і необхідна для засвоєння нових термінів і впровадження їх до повсякденного вжитку. Також потрібно поповнювати вже існуючі фонди бібліотек і створювати нові колекції. Система грантів, стажування за кордоном, обмін лекторами, створення бази даних (електронної картотеки) викладачів і дослідників, які працюють над тендерними питаннями, та інформаційної бази про тендерні дослідження допомогли б підвищити якість тендерних студій в Україні. У вищих навчальних закладах доцільно ввести обов'язкову дисципліну «Вступ до тендерних досліджень», щоб студентська молодь хоча б мала уявлення, що таке концепція тендеру, тендерні дослідження, тендерні ролі, гендерна рівність, її користь для суспільства, ознайомилась із конвенціями і положеннями, прийнятими світовим співтовариством.

Таким чином, зростання кількості й якості досліджень, присвячених тендерним проблемам, породжує потребу тендерних знань у системі вищої освіти України, особливо з боку представників соціальних і гуманітарних спеціальностей. Проте тендерні дослідження поки ще залишаються доволі новою, переважно локальною, освітньою і науковою сферою життя. Тому на сучасному етапі інтеграція тендерного підходу в національну систему вищої освіти є вкрай необхідною, оскільки гендерна збалансованість в українському суспільстві є одним із індикаторів його визнання як розвиненої держави, що стоїть перед європейським вибором. Саме зараз виникає нагальна потреба в забезпеченні тендерної рівності в нашому суспільстві, що вимагає нового світогляду, відповідно до якого стереотипне сприйняття жінок і чоловіків має бути замінено ідеєю розвитку їх особистісного потенціалу. Інтеграція тендерної освіти в сучасну вищу освіту та підготовка фахівців з тендерології має змінити сам тип науки й науковця, зробивши їх соціально відповідальними, що, своєю чергою, є гарантією позитивних змін у майбутньому. Це надасть реальну можливість майбутнім фахівцям сфери освітніх послуг через кваліфіковане розуміння її сутності з повагою ставитись як до рівноправного розкриття людиною свого особистісного потенціалу, так і до рівної можливості його реалізації незалежно від статі.

1. Смоляр Л. Становлення тендерної освіти в Україні / Основи теорії тендеру. - К.: К.І.С., 2004. - 535 с
2. Кравець В. Тендерна педагогіка. - Т.: Джура, 2003. - 415 с
3. Хрестоматія навчальних програм з проблем тендерного розвитку. - К.: Фоліант, 2004. - 386 с.
4. Кобелянская Л. Развитие тендерного образования в Украине в контексте современных социально-политических образований // Материалы международной конференции «Гендерное образование: наука и практика». - Бухара, 2003. - 251 с.
5. Хрестоматія навчальних програм з проблем тендерного розвитку. - К.: Фоліант, 2004 - 386 с.
6. Пекінська декларація і Платформа дій. Розділ IV. Вища освіта і професійна підготовка жінок/Четверта всевітня конференція зі становища жінок. - Пекін, 4-15 вересня 1995 р. <http://www.un.org/russian/conferen/women/plat4b.htm>
7. Чухим Н. Гендерна освіта в Україні/<http://www.gendercentre.org.ua/htdocs/article%2003.htm>

N. Prykhodkina

**PRESENT PROBLEMS OF GENDER EDUCATION AT
THE UKRAINIAN INSTITUTIONS OF HIGHER EDUCATION**

The article is dedicated to the problems related to gender knowledge application to the Ukrainian system of higher education. The development of gender studies is analyzed in the article. Also, scientific and methodological background of gender education application is reviewed. Necessary conditions for its development are indicated as well.